

В. В. Котенко (Київ)
Александрійський імпорт в Ольвії:
атрибуція розписних ваз

Victoria V. Kotenko (Kyiv)
Alexandrian Imports in Olbia: Attribution of Painted Vases

Ольвійський поліс розташований на лівому березі Дніпро-Бузького лиману і в культурному плані відноситься до античних центрів Північного Причорномор'я. В елліністичний час сюди надходили різні категорії столового посуду, серед яких імпорт з Александрії Єгипетської лишається дискусійним та малодослідженим. З-поміж масиву елліністичної кераміки александрійські вироби займають досить малу частину, такий посуд відомий за одиничними фрагментами. Найбільша колекція елліністичних розписних ваз була здобута в ході грабіжницьких розкопок ще наприкінці XIX ст., і, судячи зі стану речей, вони походили з некрополя.

Активне дослідження елліністичної кераміки Александрії Єгипетської розпочалося з виявленням некрополя Гадра на східній околиці міста у 1883–1884 рр. Поховальні урни, виявлені тут, стали не тільки цінним джерелом з давньогрецької епіграфіки, а й дали назву своєрідному стилю вазопису. Перші партії такої кераміки варто датувати кінцем III ст. до н. е. і віднести до часу правління Птолемея I Сотера, тобто до початку епохи Птолемеїв у Єгипті.

Вази Гадра виступають найяскравішим маркером александрійського імпорту в Північне Причорномор'я. Однак, окрім Александрії, така кераміка пізніше була знайдена в різних античних центрах материкової Греції, Кіпру, Криту, Киренаїки, Італії та Малої Азії, що й породило гостру дискусію стосовно її походження. Тим не менше, на сьогодні маємо критерії, за якими гідрії Гадра з понтійських центрів можемо з більшою вірогідністю співставити з александрійським виробництвом.

Історіографія керамічного імпорту Александрії Єгипетської до полісів Північного Причорномор'я вкрай обмежена. Першою узагальнюючою роботою з цієї теми варто вважати статтю Е. Р. фон Штерна 1910 р., у якій він опублікував елліністичну розписну кераміку з Ольвії, помилково віднісши до александрійського імпорту й вироби місцевого (причорноморського) виробництва [1]. Також автор схилився до думки, що розписні гідрії використовувалися

виключно в поховальній практиці, як це відомо за матеріалами східного некрополя Александрії. Однак на сьогодні археологічні дослідження дозволяють спростувати таке твердження. Так чи інакше, на основі досліджених матеріалів Е. Р. фон Штерна зробив висновок, що за часів правління Птолемеїв існували доволі тісні економічні відносини між Ольвією та Александрією і, відповідно, *«мы должны считать Александрию центром этого своеобразного вазового производства, который не только удовлетворял местным потребностям, но работал и для вывоза простирающегося до крайних форпостов тогдашнего культурного мира»* [1, с. 173].

Після виходу статті Е. Р. фон Штерна тривалий час не з'являлися спеціальні публікації, присвячені елліністичному розписному посуду з Північного Причорномор'я. Серед важливих робіт з означеної тематики варто згадати статтю Т. М. Кніпович 1941 р. про історію художньої кераміки причорноморських центрів [2]. Базуючись переважно на матеріалах Ольвії, вона вперше аргументовано підняла питання місцевого виробництва розписної кераміки в елліністичний час. В подальшому сучасні напрацювання доведуть значний вплив александрійської кераміки, завдяки чому в Північно-Причорномор'ї нині виокремлюється кераміка псевдо-Гадра [3], одним із центрів виробництва якої був Херсонес Таврійський [4]. У своїх висновках Т. М. Кніпович зазначила, що такий культурний вплив збоку елліністичного Єгипту міг бути лише за умови існування тісних його зв'язків з Північним Причорномор'ям [2, с. 149].

В подальшому александрійська кераміка розглядалася в публікаціях як один із атрибутів імпорту Птолемеївського Єгипту до віддалених центрів Північного Причорномор'я. Наприклад, у своїй узагальнюючій праці про античну розписну кераміку В. Д. Блаватський асоціює походження гідрій-урн Гадра традиційно з Александрією, однак основна увага в його роботі присвячена саме художньому аспекту оформлення ваз [5, с. 244–246]. Розпис на таких посудинах він схильний називати чернофігурним, відштовхуючись від кольору фарби. Однак, на нашу думку, таке співставлення не є припустимим з очевидних причин, хоча прийом «архаїзації» виробів у стилі Гадра інколи дійсно прослідковується.

Найбільш детально імпорт Александрії Єгипетської в Північному Причорномор'ї, у тому числі й в Ольвії, розглянуто в статті І. Г. Шургая 1965 р. [6], який досить глибоко вивчав питання єгипетсько-причорноморських контактів. Автор підтвердив спостереження Е. Р. фон Штерна, що урни Гадра переважно відомі з некрополя Ольвії. Висновки про їх александрійське походження він підкріпив технологічними особливостями таких виробів: надійним індикатором тут виступає гіпсова ґрунтовка, яка є традиційним елементом саме єгипетського керамічного виробництва [6, с. 133]. На жаль,

інші категорії імпорту з Александрії І. Г. Шургая згадав лише вкрай побіжно, а серед головних експортерів єгипетських товарів у Північному Причорномор'ї визначив Ольвію. Хронологія ваз Гадра, запропонована автором, досі лишається актуальною, адже і сучасні дослідження показують, що їх виробництво найбільше розвинулося в III ст. до н. е.

Сучасні археологічні студії дають можливість формувати серії гідрій Гадра, які були найбільш типовими для конкретного центру чи регіону [напр.: 7]. Для Ольвії такий тип представлений «вузькими» біконічними формами з характерним монохромним (чорним) розписом. Археологічно зафіксована гідрія походить з території Нижнього міста, де вона була знайдена у підвальному житловому приміщенні в комплексі елліністичних речей, серед яких головне місце займала кераміка, переважно тарні амфори й черепиця [8]. Кожна структурна частина гідрії містить розпис. Плaskі вінця прикрашені концентричними колами, горло декоровано рослинним орнаментом. Відповідно до морфології посудина відноситься до класу із заглибленою ніжкою. Не зважаючи на те, що ця гідрія за загальними характеристиками представляє тип Гадра, однак вона має ряд особливостей. Більшість відомих гідрій з Александрії та інших центрів мають значно більші розміри та сферичний тулуб. Найближча аналогія відома за каталогом *Corpus Vasorum Antiquorum* (Т. 496) й походить теж з Ольвії. Аналогічний розпис із розлогою пальметою доповнюють зображення битви півнів, а морфологія повністю відповідає описаній посудині. Вази з Ольвії мають вузький овоїдний тулуб та виражене плече. Виробництво таких гідрій, ймовірно, належить Александрії: такі форми зафіксовані під час розкопок 30-х рр. XX ст. некрополя Мустафа Паша [6, с. 131].

Важливим є датування гідрії з житлового комплексу, адже контекст знахідок з некрополя Ольвії нам, на жаль, лишитьсЯ невідомим. Зазвичай такі вироби з вузьким тулубом датуютьсЯ періодом не раніше другої половини III ст. до н. е. В даний період Єгипет опинивсЯ під владою ЛАгідів і перші представники династії Птолемеїв контролювали значні території, у тому числі й східне узбережжЯ Єгейського моря, звідки відкривавсЯ доступ до Понту. Письмові джерела фіксують зв'язки Боспорського царства з Александрією, що може опосередковано свідчити про знайомство з цим віддаленим регіоном. Однак комплекс супутніх речей ольвійської гідрії вказує на датування її кінцем II ст. до н. е. Відомо, що в цей час Александрія втрачає позиції гегемона у Середземномор'ї, які переймає Родос. Тому такі вироби можуть представляти досить пізній імпорт.

Історичний розвиток Ольвії в цей час також потребує розгляду. Припущення функціонування приміщення зі знахідкою може бути пов'язане із системною кризою в полісі в II ст. до н. е., коли цілий ряд ознак вказує на симптоматичне його ослаблення [9, р. 42–43]. Присутність такого посуду

може вказувати на передкризовий рівень життя в Нижньому місті, хоча за низкою ознак досліджене приміщення не було рядовим.

Таким чином, імпорт Александрії Єгипетської до Ольвії тісно переплітається з вивченням художньої кераміки елліністичного часу. У III ст. до н. е., а ймовірно й дещо пізніше, між цим центрами існували тісні економічні контакти, які фіксуються за певними категоріями речей. В обмін на причорноморські товари столиця Птолемеївського Єгипту постачала сюди не лише славнозвісний текстиль, скляні вироби, а й специфічні кераміку, яка поставала своєрідним ексклюзивом та вплинула на культурний розвиток понтійських центрів.

Література

1. Штерн Э. Р. К вопросу об эллинистической керамике // ЗООИД. — 1910. — Т. XXVIII.
2. Книпович Т. Н. Из истории художественной керамики Северного Причерноморья // СА. — 1941. — Вып. VII.
3. Lungu V., Dupont P. Imports and Local Imitations of Hellenistic Pottery in the Northwest Black Sea Area: Hadra and Pseudo-Hadra Wares // Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery. — BSS. — 2014. — Vol. 16.
4. Котенко В. 2019. Наслідкування стилю Гафра в херсонеському вазописі та його поширення в Північно-Західному Причорномор'ї // Українська керамологія: Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків. — 2019. — Кн. XIII (1).
5. Блаватский В. Д. История античной расписной керамики. — М., 1953.
6. Шургая И. Г. Импорт Александрии в Северном Причерноморье // ВДИ. — 1965. — № 4.
7. Vuora M., Laflı E. Hadra Vases from Rough Cilicia // Tradition and Innovation. Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods. — Wien, 2016.
8. Назарчук В. И. Отчет о раскопках на участке Т-3 в Ольвии в 2003 г. — № 192. — Оп. 2. — Архів НІАЗ «Ольвія».
9. Lawall M. L., Guldager Bilde P., Bjerg L., Handberg S., Højte J. M. The Lower City of Olbia Pontike Occupation and Abandonment in the 2nd Century BC // Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery. — BSS. — 2014. — Vol. 16.

